

Fábry János

Emlékirataim 3.

Életem első feléből (1848-tól 1867-ig)

Patria lugens*

A nemzetfojtó abszolutizmus kezébe vette fölöttünk a hatalmat.

Tombolt a haza romjain.

Oltáraink lerombolva, hőseink kivégezve, vagy búzlótt börtönök falai közt csörgeti rabláncát a honfiúi hűség. Halál, börtön, vagy hontalanság osztályrésze nagyjainknak, kik a nemzet szabadságát, alkotmányát, függetlenségét a kimerülésig védelmezték.

Törvény, jog eltiporva. Az erőszak győzelmét sietteti az armány.

Mindenütt rom, vér, halál, s nyomában a vigasztalan gyász, reménytelen szenvedés. A kétségbeesés némasága fogja a szíveket, melyeknek égő sebeit lemondással szenvedjük, sőt visszafojtjuk a fájdalom sóhaját is.

És a nemzet bakói közt olyanokat is láttunk, kiket a magyar föld szült... Hazaárulók! Ne adjon pihenést nekik a föld soha!

Siralmas élete lett Magyarországnak. Láthatatlan gyászfátyol borította be fölöttünk az eget Kárpátoktól Adriáig.

Nagy a mi megpróbáltatásunk...

1. A bosszú

Mire az orosz segédcsoportok az országból kivonultak, a nemzet ki lett szolgáltatva az önkény legnemtelenebb bosszújának. Az inquisitorok mindenfelé megkezdik a megtorlás munkáját. A kémkedés napirenden van.

Kik külföldre nem menekülhettek el, itthon bujdosnak.

Már a világsi fegyverletétel után, mihelyt hadseregünk osztrák kézbe került, kezdte éreztetni bosszúját a hatalom.

Gyulán elvették tiszti fegyvereinket, melyet az orosz meghagyott. Csapatonként szállították el honvédeinket Olaszországba, osztrák szolgálatba. Saját közhelyeikről hurcolták el, kik oda jutottak.

A tiszteket közemberekké sorozva cselédmunkát végeztettek velük. **Tavassy Lajos** tanár ott kocsiskodott másfél évig az olasz földön a szekereszetnél. **Podmaniczky Frigyes** és sok más hasonló sorban részesült. Nem menekülhettek.

Szerencsésebb voltam, ki már Aradra kísértetésünk alatt – polgári ruhát öltve – hazamenekülhettem. Itthon sem vártam be a poroszlókat, hanem idejében hagytam ott szülővárosomat. Rimaszombat, majd Jánosi lett a sylumom, mígnem immunissá tett tanári állásom.

Arról a véres munkáról, melyet Ausztria hiénája Pesten, Aradon és eghebűtt végzett, itt nem szólok, irtódom szólni. Ez a történetírás főadata. Azokat a sóhajokat, melyeket a börtönök falain át az egész országba széthangzottak, sem célja regisztrálni e soroknak, mert közvetlen

* A gyászba öltözött haza

megfigyelésem körén kívül estek. Vázolni akarom csak azon eseményeket, melyek körülöttem történtek, melyeknek nagy részben szemtanúja voltam.

2. A situatio

Bosszúját a zsarnokság nagyjából kielégítette nagyjaink legyilkolásával, bebörtönzésével, száműzésével. A bécsi kormány szervezte az ország közigazgatását.

Megyefőnökök vették kezükbe a megyék kormányzását. Az országot darabokra tépték. Erdély külön tartomány lett. A Maros menti déli megyékből Bánság, a Duna–Tisza-köz déli részében Vojvodina.

Gömörbe **Szilárdi (Mumhardt) János** jött főnöknek. Konzervatív ember és magyar. Eljárása eléggé megnyugtató. Az ő idejében legalább a bujdosókat nem zaklatták erősen. Kereste a népszerűséget, de nem találta. Azt hitte, hogy a város polgárainak kedves dolgot tesz, ha a piac közvetét fölszedetvén, köröskörül parkot létesít. Ellenkezőleg. A vásár elterelésével agyagi kárt látszott nekik okozni a fákkal és cserjékkel kiültetett sétatárral. Nem is soká tűrték, mert lassanként kitördelték barbár kezek az ültetvényeket. Távozása után újra csak vásártérül szolgált.

Utána **Koreska József** jött megyefőnöknek. Igazi osztrák *Beamter*. Ugyan ilyenek a *Comitatssekretäre* (Khadi stb.), kik pótolták volna az alispánokat. Ezek egészen idegenek voltak reánk nézve. Az egész had izolált helyzetben.

Jellemző, hogy még Osgyánban két ízben rendeztek színi előadást. Tanulóink az iskola tantermében léptek föl a *Pártütők* és *Mikor pattan?* c. vígjátékokban. A darabokat mellékelni kellett a megyefőnökséghez intézett kérvény mellé, hogy megbírálják, nem foglalnak-e valamely forradalmi tendenciát magukban.

Minden nyilvános összejövetelt kérelmezni kellett, bár csak műkedvelő előadás lett légyen is. Erre szívesen elment mindenki, de a bálók, melyeket a hivatalnokok rendeztek, néptelenek maradtak. Így sült föl Szilárdi, a főnök, az ő fölhívásával az 1850-i utolsó farsangi bálon. Annál élesebb figyelemmel kísérték a zsandárok a családias összejöveteleket.

Még Osgyánban történt, hogy – a kisszámú intelligencia összetartván – vasárnap délutánonként összejöttünk hol **Luczeéknál**, hol **Ternayéknál**, olykor **Michna** tisztartóéknál is. Ami honfiúi keservünk volt, itt panaszkodtunk el egymásnak, ami remény csillámlott föl lelkünkben, itt élesztgettük. Olyan politikai körnek lehetett mondani, melyben a hatalom tényeit, eljárását élesen kritizáltuk. Ezeket az összejöveteleinket megneszelték a cs. fogdmegek és a csendőrkapitány tudtunkra adta, hogy ne politizáljunk. Annymira ment a kémkedés, hogy a gyűlöletessé vált zsandárok nem átalították kihallgatni társalgásunkat. Ez okból az összejövetelek whistpartikká alakultak.

Különben csaknem napirenden voltak az elfogatások,

ha nyilvános helyen valaki elszólta magát. A rimaszombati polgárok közül nem egy került a hűvösre, ha elég vigyázatlan volt borközi állapotban gondolatait kitárni. Sőt nem egy megjárta Kassát is, hova nem a maga akaratából vitték a zsandárok.

Szállóigévé vált azután **Majoros János** öreg polgárnak a nyilatkozata: „Szép város Kassa, de nem szeretném meglátni”. Mert bizony, aki hazafias nyilatkozatért vagy cselekedetért oda önkénytelen került, meghurcolták, megkínozták. Legtöbbet fegyverrejtegetésért, dohánycsempészetért szenvedett meg.

A zsandároknak meg oly hatalmuk volt adva, hogy ezeknek önkénye alatt volt minden. Egy fényes bál alkalmával, melyen jelen volt több törzstiszttel egy tábornok, az elit társaságban, fiatal emberek közt vita keletkezett, melybe a poszton levő zsandárok káplárja belekeveredett. Ebből olyan zaj lett, hogy a tábornok szükségesnek látta a közbelépést. A vakmerő káplár tiltakozott ez ellen, s azt mondta: „Herr General, ich bin ein Brigadier mischen Sie sich nicht ein.”* Ekkor a tábornok: „Sie Korporal, ich bin der wahre Brigadier.”** Ezzel elparancsolta ugyan, de a káplár jelentést tett följobbvalójánál. Hogy mi lett az incidens vége, nem tudhattam meg.

Félelmetes és gyűlöletes volt egyaránt a „zsandár”. Nevével az anyák ijesztgették rosszkedő gyermekeiket.

A közigazgatás és bíraskodás minden fokozatán túlnyomóan idegenből beözönlött Beamterek igyekeztek a magyart megpuhítani s a *Gesamtmreichnek**** érvényt szerezni.

Gömör megye is el volt idegenekkel árasztva. A **Knebel**-féle *Stuhlrichrerek***** basáskodása vérig sértette az önérzetes alkotmányos érzésű magyarokat. Tűrni kellett.

Ezek még az iskoladolgokba is beavatkoztak.

Midőn jött a rendelet, hogy protestáns iskolába nem szabad felvenni r. kath. tanulókat, csak kivételes engedély mellett, a gymnáziumba mégis régi gyakorlatnál fogva ilyeneket fölvevünk. Terrayt magához idézte, mint igazgatót Knebel főszolgabíró, és meghagyta, hogy a befírt r. kath. tanulókat azonnal bocsássák el. Különben zsandárokat küld nyakára, s hatalommal szerez érvényt a rendeletnek.

Azt tettük, hogy a r. kath. tanulók – köztük pedig **Szentmiklóssy Antal** volt alispán négy fia, **Horváth László** osgyáni mérnök két fia stb. – ezen túl is bejártak, mint magántanulók. Csak az abszolutizmus szolgálatában álló Beamterek fiai kaptak engedélyt, mint rendes tanulók a gymnáziumba való belépésre. Ám ezek rendszerint izolált állást foglaltak, mert magyar fiaink nem barátkoztak velük. S ha valaki gyanúba jött, minden közösségből kizárták, sőt üldözőbe vették. Sokszor kellett ily esetekben közbelépniünk, hogy a gymnázium presztízsét megóvjuk.

Nehéz volt a föld népének, hogy ügyes-bajos dolgát végezze ezeknél az idegen nyelvű hivatalnokoknál. Mindent németül intéztek el, s e nyelvű végzést kézbesítették a sze-

* Tábornok Úr, én egy brigadéros vagyok, ne avatkozzon bele!

** Maga káplár, én vagyok a valódi brigadéros!

*** Közjog

**** Székbíró

gény magyar félnek. Ügyvédre szorult majdnem mindenki.

Így fészkelte be magát az osztrák bürokrácia. A rendeletek, a §-ok voltak az irányadók, az ország törvényei szög-re akasztva.

Voltak ugyan a Beamterek közt tisztességes emberek, kik elég humánusan jártak el tisztükben, hanem benne voltak az áramban, egzisztenciájuk követelte a hivataloskodást. Ezek rendszerint nem is politizáltak, s a magyar társaságban eltűrték őket. Voltak azonban elbizott, gőgös bestiák, kik a magyarságnak valódi átkai gyanánt dominálták a helyzetet. Ezek a ravasz spiclik, denunciánsok tőkét faragtak abból, ha valakit bajba mártottak. És voltak százalmas karikatúrák, kik csak gúny tárgyául szolgáltak.

A magyar társaságban az ily népség nem foglalhatott helyet. Ha egyik-másik mégis bejutott a *Casinóba*, vagy izoláltan maradt, vagy ha a törzstagok közül némelyek maguk közé vették, részint politikából, részint a hivatalos érintkezés érdekében történt. Inkább maguk közt társalogtak. A családok be nem fogadták maguk közé.

Nagyon sivár élet volt ez. Társadalmunk megszibbasztva, magánkörökre lettünk utalva.

*

Csak az irodalomban találta magát a magyar ember némileg otthonosnak ebben a vigasztalan időben. Szabad volt ugyan írni, de kétszer is meggondolta az író, hogy olyat ne írjon, mibe **Brottmannék** beleköthessenek.

Politikusaink nagy politikával szerkesztették lapjaikat, mert Damokles kardját érezték fejük fölött függeni. Rideg stylus volt ez.

Szépirodalmi lapjaink is sokáig színtelenek maradtak. Kerülték a hatalommal való összeütközést. Költőink mégis megszólaltak, s hazaszeretetet, a szabadságot csak allegóriákban hirdették. **Tompa A gólyához**, **A madár fia**hoz szóló ébresztőket kézről-kézre adva írogaták le. Szerencse, ha egyik-másik nyomtatásban megjelent költemény mélyebb értelmét a cenzúra ki nem találta. Már **Jókai** rajta vesztett *Üstökösében*, mikor elkiáltotta magát: „Szaladj, szaladj, jön a billog!” Azért sok borsot törtek mégis élclapjaink a hatalom orra alá, bár ha a cselekmény Chinára vonatkozott is.

Íróink közül nem egy került „hűvösre”. Ez akkor érdemszámba ment. **Jókai**, **Tóth Kálmán** és mások dicsőségnek tartották, hogy az igazságért elítélte őket a zsarnok hatalom.

3. Menekültjeink

Sokan ették a bujdosás keserű kenyerét idebenn a hazában, akikre, mint a nemes vadra, kegyetlen hajszát indított a véreskezű hatalom. A véredek nyomukban jártak. A hazafiság a bujdosóknak városban, falun, pusztán menedéket adott. Sokan megszabadultak az osztrák bosszú elől, de többeket kikémltek, s a vérbíróságok elítéltek.

Álnév alatt, álrühában bujdosnak, kik osztrák értelemben „compromittáltak” voltak, és akiknek az a bűnük, hogy hazájukat védelmezték a zsarnokság ellen. Lehet-e

az erény bűn?

Nagyon ki kellett eszelni, ha ilyen menekült a családhoz jött, hogy mi szerepe legyen a háznál, óvatosan eljárni, hogy el ne árulhassák. Megvesztegetett cseléd nem ritkán nyomára vitte a menekültnak a zsandárokat. Ha közelgett a veszedelem, tovább kellett menekülni „biztosabb” helyre. Így adták kézzől-kézre a bujdosó hazafiakat, nagyjainkat, kik benn rekedtek. Vagyonukat lefoglalta az önkény, s most jó emberek kegyelmére (?) szorultak. És a mártíromságot elszenvedték inkább, semmint szolgálivá szegődjenek az abszolút hatalomnak. Az arany a tűzben is arany.

Ennek a keserű bujdosásnak minden izgalmát élte át **Bónis Sámuel**, a koronaőr, ki a koronát Debrecenbe vitte. Vidékről vidékre ment, futott, embert kerülve, lóháton menekült **Josipovich Antal** turolpoljei gróffal Kovászóra (Bereg m.) **Pogány Istvánné**hoz. Útközben oláhok közt majdnem foglyul estek, s csak bátorságuk mentette meg őket. Daróc szűrűhába öltözködve, marhakereskedőkül, készültek Törökföldre jutni. Már Orsováig haladtak, miközben Josipovichot elfogták. Bónis tovább bujdosott egyes pusztákon, megbízható helyeken, de mindenütt nyomában voltak üldözői. Végre **Recsky András** burai tanóján elfogták, Pestre szállították. Előbb halálra, de kegyelem útján mégis 10 évi várfogságra ítélték. Azonban csak hét évet töltött el az *Újépületben* és *Josefstadtban*.

Görgei táborában kiváló kémszolgálatot végzett **Panker Viktória**. Halálra volt ítéelve az osztrák hadbírótság által. Bujdosás közben a Gyöngyöstől egy óra járásnyira levő Rókapart pusztára, **Pongrácz Béniék**hez került. Hetekig itt tartózkodott. Megbízható cselédei azonnal jelentést tettek uruknak, ha a zsandárok a pincéhez közel elvezető úton mutatkoztak.

Egyszer csak berohan az egyik cseléd, hogy a zsandárok a pusztára felé tartanak. Csak annyi ideje volt Panker Vikinek, hogy a hátsó szoba ablakán ki, a kukoricásba menekülhetett. A szaglászók semmi gyanúsítást nem találtak – pedig az udvart és a melléképületeket is átkutatták – távoztak.

Erre Pongrácz B., vendégét nagyobb biztonságba helyezendő, bátyjához, Tamásfaluba hozta az éj leple alatt. **P. Arnoldné** unokatestvére címén hosszabb ideig ott tartotta. Hová lett azután, nem tudom.

Menekültjeink azon része, aki Gömör megyében bujdosott, alig kerülhette el házát Tamásfalván. Igazi asylum volt, kik e jeles család védelmét és vendégszeretetét igénybe vették. Pedig nagyon sokan.

El nem tudnám számolni sem, kikkel magam is ez úriháznál – amíg tudni illik az üldözés tartott – találkoztam. Minden látogatás alkalmával újabbakat láttam, pedig Osgyánból **Gábor** fiukkal, ki vezetésemre volt bízva, gyakran átrándultunk Tamásfalvára, sőt a szünidőnek nagy részét is ott töltöttem.

A háziasszony **Zathureczky Sarolta** volt (**Zathureczky Tóbiás**nak, egykor híres szolgabírónak egyetlen lánya), a ház ura, férje is csak „Dominának” nevezte. Nagy műveltségű, olvasott és eszes nő, kinek vitaközlési képességét –

főleg a politikai tárgyakról – mindenkinek bámulni kellett. Éles, polémikus érvei sok férfi ellenfelét szorították sarokba. Elemében érezte magát, ha egy pecsovicsot vagy huszárt foghatott, hogy az abszolútizmus kapuját megdöngethesse, s az alkotmányosság tanait nyilváníthatta leplezetlenül. És a bátor nőnek szabad, olykor vakmerő nyilatkozatáért soha egy haja szála sem görbült, holott sokakat elhurcoltak börtönbe, kik kevésbé voltak óvatosak beszédükben. Annyira ment a kémkedés, hogy a rimaszombati polgárok közül is néhányat Kassára hurcoltak. Erre mondta aztán Majoros János uram, ha valahol tiltott tárgyról volt szó: „*Szép város Kassa, de nem akarom megnézni*”. Szintén szállóigévé lett ezután.

Arnold úr, mint egykori gránátos, majd nemzetőrkapitány, előkelő modorú, udvarias férfiú, nem avatkozott a politikai vitákba. Páratlanul szíves háziúr, vendégeit mindenkor lekötelezte szívességével.

Házuk az ötvenes évek elején állandó vendégfogadó volt.

A menekültek érdekében történt minden. Sűrűn változtak náluk. Hogy a gyanút elhárítsák a háziak magukról, olykor tényleg rokonokat tartottak maguknál. Ily címen azután biztonságban lehettek hétszámra üldözőbe vitt menekültjeink.

Nyílt házukat fölkeresték a Rimaszombatban állomásozó Beamterek, katonatisztek is. Hazafias politikájuk terített számukra asztalt, hogy ott a hatalom emberei s a menekültek egymással koccinthatassanak. És ez a legmélyebb titok leple alatt történt. Most az volt a jelszó: bátran, elfogulatlanul, nehogy a fogdmegek bármit is észrevegyenek.

És mindig sikerült a gyanút elhárítani, annyira, hogy a zsandárok figyelmét a nagy vendégjárás el nem kerülhette, mégis, mert fejük, **Rüfkohl** kapitány is gyakori vendége volt a Pongrácz-háznak, nem mertek tovább kutatni.

Így esett meg, hogy éppen azzal a zsandárkapitánnyal találkozott **Hatvani Imre** ezredes Pongráczéknál, mint a háziak rokona. Egymással szemben ültek az asztalnál, gazdasági és lótenyésztési tárgyakról beszélgetve. Az utóbbihoz a kapitány is alaposan tudott hozzászólni. De mihelyt másra tértek, Rüfkohl a háziasszony felé fordult, vele társalgott.

Vele történt, hogy egy alkalommal a háziasszony politikai vitában a csendőrség akkori szereplését kárhoztatta. „*A menekültek úgyis mindenüket elvesztették, tehát nem kellene őket üldözni, sőt a császár jól tenné, ha kibékülne a helyzettel.*”

Nagy zavarba hozták a különben humoros és rokonszenves kapitányt: kijelentette, hogy a nyilatkozat nagyon kényessé tette helyzetét.

Hatvanitól, mint jó barától búcsúzott el: a viszontlátásra.

1851-ben történt, hogy osztrák csapatok vonultak Rimaszombaton keresztül. Egy ilyen csapat a városban pihenőt kapott.

Pongráczékhoz gróf **Lazánszky** őrnagyot szállásolták el. Pongrácz Arnold maga jött be vendégéért négyes

fogaton. A rendkívül szíves fogadás megtette hatását. Csakhamar otthonosnak érezte magát a vendég. Már az ebéd fölött megkezdődött a politikai vita. A gróf azt hitte, hogy afféle „gutgesinnt”^{**} házat talált, azonban csakhamar meggyőződött az ellenkezőjéről. Bámulta a háziasszony jártasságát a törvényekben, s a politikai viszonyok ismeretét – mint maga később nyilatkozott – föl sem tételizte volna. Látta a gróf a magyar nő rajongását hazájáért, s miként ítéli meg és el a jelen állapotot.

Másnap reggelhez ülven így szólt a császár katonája:

„*Sädige Frau, ich habe seine Majestat den Kaiser auf die Wand gehängt.*”^{***}

Mire a mindig gyors válaszra kész nő hangsúlyozva azaz felelt:

„*Herr Graf, das ist zu viel Ehre für mein Haus.*”^{****}

És a gróf megértette az e szavakban rejlő iróniát. Az egész napon át a háziasszony társaságában maradt, sőt végül kijelentette, hogy ha nincs ellenükre, harmadnapon is vendégük marad. És csak csapatának elvonulása után hajtattott el Osgyán felé.

„*Hát ki adjon menedéket a szegény üldözötteknek, ha nem mi, kik okkal-móddal meg bírjuk védeni a zsarnokság bosszújától?*”^{*****} mondta nem egyszer, mikor magunkban voltunk, a nemes szívű nő. Ha ők kötelességüknek tartották a hazát védeni, nekünk kétszeres kötelességünk mindent elkövetni érdekükben.

És valóban sikerült is egyeseket a politikai hatóságoknál, hogy tovább ne bujdossanak, a kevésbé „compromitáltak”^{*****} közül elhelyezni azon összeköttetéseknel fogva, melyeket a swaregelb^{*****} hivatalnokokkal ez érdekből főntartottak.

Voltak más családok is bőven (**Irányi Dániel**ről, *Rozsnyói Híradó* 1906, 1–3 szám, *Tárca*), hol menekültjeink egy időre meghúzódhattak, de azokkal nem lévén összeköttetésben, a tényeket kevésbé ismerem. De – mondhatom – annyi hazafias szolgálatot egyik sem teljesített a nehéz időkben, mint a Pongrácz-ház. Érdemes volna ezekért a nyilvánosság előtt megörökíteni. Itt csak a kegyeletes megemlékezés okáért jegyzem föl.

Pongrácz Arnoldnének mását személyesen nem ismertem. Ki annyi bátorsággal tudta ama vészes időkben honszeretét leplezetlenül nyilvánítani, kit mindamellet a hatalom emberei nemcsak bántalommal nem illettek, hanem tisztelettel hajoltak meg előtte, ki annyi bujdósónak menedéket, a szűkölködőknek terített asztalt, ruházatot, útiköltséget adott, méltó arra, hogy a köztisztelet és a kegyeletes megemlékezés tárgya legyen nemzedékről nemzedékre, hogy mint a honleányi hűségnek, az áldozatkészségnek példányképe késő időkön át említettessék.

*

Amint **Kalina** cs. biztos Losoncon az inquisitiót megindította, sokan hagyták oda a várost. Reánk, honvédekre nov. 18-án került a sor, mikor valamennyiünket – még a ko-

* jóhangulatú

** Nagyságos asszonyom, én a császár öfenségét a falra akasztottam.

*** Gróf úr, ez túl nagy megtiszteltetés a házam részére.

**** fekete-sárga (utalás az osztrák színekre)

máromi kapitulánsokat is, holott nekik a capitulatio értelmében immunitásuk volt – Balassagyarmatra idéztek.

És lett apostolok oszlása az ég minden tája felé.

Magam előbb Rimaszombatba, majd Jánosiba menekültem. Itt **Keszler Antal**nál hat fiú tanítását vállaltam el. A nagy feladat nem aggasztott, de – amint később meggyőződtem – Keszlernek pecsovics hazafisága bizalomtalaná tett. Különben sakkban tartottam azzal, hogy a fiúkkal két hónap alatt (június-július) ígértem a tanévi anyagot elvégezni. Mint aztán tanítványaim a vizsgákat jó sikerrel letették, a meghívás az osgyáni tanszékre már kezemben volt.

Egész idő alatt nyilvánosan nem tudták tartózkodásom helyét. Leveleim más név alatt érkeztek. Ritkán hagytam el kis szobámat, legfőlegb **Szász Károlyt** látogattam meg Bejében, hol **Szentmiklósy Viktor** fiát, Aladárt tanította.

Rimaszombatban kevesen ismertek. Különben baj nem érhetett, mert Szilárdi megyefőnök tisztességesen viselkedett. Üldözés alatta még nem volt. Csak a zsandárság garázdálkodott. Ez óvatosságra intett mindenkit, ki nem akart bajba kerülni.

Mikor megtudták tartózkodásom helyét, már osgyáni tanár voltam. Beidéztek Losonra. A *Herr Comissár*nek demonstrálván elfoglalt állásomat, könnyűszerrel szabadultam meg a további zaklatástól.

Magamnak is volt részem egy lengyel menekült rejtegetésében.

1852-ben, ősszel, Osgyánban, a **Korponay**-féle kastélyban laktam **Dlhányi** és **Severlay** barátaimmal és collegáimmal. Egy zimankós nap estéjén beállít egy termetes idegen hozzánk, s bemutatja magát. Egyúttal levelet ad át **D. Zsiga** barátomnak **Beniczky Márton**tól. Beniczky küldte hozzánk, mert nála már nyomában voltak a fogdomegek. **Binder Sándor** ezzel közös vendégünk volt. Nálunk maradt. Csak esténként vittük le a faluba, bizalmas emberekhez. Más senki sem tudott róla.

Tavaszi felé Rimaszombatból vettük az értesítést, hogy a zsandárok Osgyánba kutatni jönnek. Erre – éppen vasárnap volt – mindhárman Pusztakisimogra, **Raksányi** földbirtokoshoz, Dlhányiné nagybátyjához sétáltunk át vendégünkkel. Jövetelünk célját a házigazda megértette. Ebéd után a mezőre sétáltunk ki, mikor megjelentek a zsandárok, kik felénk tartottak. Kissé megütköztünk, de „*audaces fortuna iuvat*”^{*}. Igazolásra szólítottak fel bennünket. Házigazdánk nyomban elmondta, kik vagyunk, egyenként megnevezett, Bindert pedig kasznárjának mutatta be. Nem hitték. Bejöttek a házba, hogy igazolványát megmutassa. Ügyesen volt situálva az egész jelenet, mert Binder igazolványát a másik szobából hozta elő Raksányi. Reánk vonatkozólag utasítva lettek Osgyánba, hogy személyes meggyőződést szerezhessenek.

„*Quasi re bene gesta*”^{***} – megkínálta őket a házigazda jó borral. Eleinte tartózkodtak, de aztán rájuk tukmált egy

* Bátraké a szerencse.

** Mintegy a jószándék jeleként.

pohárral, mire aztán eltávoztak.

Csakugyan kutattak Osgyánban, s visszamenet tudakozódtak rólunk. Most már Sándort ott kellett hagyni legalább a látszatért, hogy amennyire tőle telik, segítsen a gazdaság körül.

Mikor a gimnázium egyesülése tényné vált, Rimaszombatra költöztünk. Nekem a **Horváth János**-féle házban egy fölösleges (hátsó udvari) szobám volt, ezt adtam oda Binder Sándornak ingyen. Most aztán szereztünk neki privát órákat (**Lengyel Ferenc** orvosnál), hogy existenciáját biztosítsuk. De még társadalmi állást is kellett adni. Megtettük segédrajztanárnak a gymnáziumban. Ritkán vett ugyan részt a rajztanításban, de így volt bevezetve. Csendesen eléledégtel voltunk a hatvanas évekig, ekkor kapott meghívást Losoncra, **Doleschall** mérnökhöz. Különben is technikát végzett volt, s mint mérnöksegéd tisztességes életmódhoz jutott.

Csak halála után tudtuk meg **Szlávi Lajos** sógoromtól, ki bizalmas barátja volt, s neki halálos ágyán nevezte meg valódi nevét, hogy a lengyel szabadságharcban részt vett lengyel menekült barátunk **Sassewitz Jarosláv** báró volt.

4. Reményeink

A hazafiak e sötét korban zárt ajtók mögött tanácskoztak a haza jövőjéről. Olyan volt azonban mindegyik, mint Tóth Kálmán rab golyója, hogy „*elrepülne, messze szállna / csakhogy el van metszve szárnya.*“

Hiábavaló volt a biztatás. Az emigráció nem tehetett semmit.

A reménytelenség mindnyájunkon erőt vett. És
 „Néz Nyugatra borús szemmel, néz vissza Keletre
 A magyar elszakadt testvértelen ága nemének
 A gyönyörű eget, a földet vizsgálja hiába...
 Nem leli föl nagyjait...“

Némi derűt öntött a lelkekbe Kossuthnak angolországi és amerikai útján történt lelkes fogadtatása. A szabad nemzetek szimpátiája impozáns módon nyilvánult meg ebben Magyarországra iránt.

Midőn Kossuthnak e diadalútján mondott beszédei nálunk fordításban megjelentek, sikerült azokat megszerezni, s magunkra zárva az ajtót, nagy élvezettel olvastuk.

Hátha mégis...

Az olasz kérdés már 1855-ben lett fölvetve. Az emigráció szervezkedett. Itthon ez iránt minden magyar erősen érdeklődött. Politikusaink közül sokan összeköttetésben álltak az emigrációval. Ismerték Kossuth terveit. Általános volt a megtorlás érzete a hazafiakban, kik telve voltak utálatlással és gyűlölettel a **Bach** kreációi iránt.

Midőn Kossuth **Cavourral** és **III. Napóleonnal** megegyezett, ennek hírére ébredt föl lelkünkben az első reménység. Senki sem tudta azok neveit, kik idebent az intézők: a hatalom kémjei sem bírtak nyomába jutni annak az összeköttetésnek, mely az emigrációval tényleg fönállott.

Nehogy azonban idehaza idő előtt induljon meg a mozgalom, Kossuth szükségesnek találta már 1859 elején

kiadni a „*Tájékoztatót*“, mely sok ezer példányban terjedt el az országban. Ez tartózkodásra és várakozásra inti a hazafiakat.

Hallottuk ugyan, hogy a Dunai fejedelemségekben miént lett volna az invázió előkészítve, de résen volt a hatalom, és igyekezett paralizálni Kossuth terveit. (Galacban lefoglaltak 1850. decemberben 15.000 puskát, 12 ágyút és egyéb hadiszereket, s még 4 hajó hadiszert.) Erről csak akkor értesültünk, mikor a francia-olasz szövetség az osztrák hadakat tönkrevverte.

A villafrancai békekötés fejledező reményeinket teljesen lehűtötte. Azonban a következő évben (1860), midőn a magyar légió **Garibaldi** alatt dicsőségben harcolt az olasz egységért, Kossuth intézkedései közelebb hozták a főlzabradulás óráját, reményeink új hajtásokra fakadtak. Hiszen már széltében beszéltek a „*Központi bizottmány*“ tevékenységéről. Nyíltan dalolta a nép:

„*Eljön Kossuth a nyáron*“

és

„*majd hoz Lajos tisztát,*

Türr Pista meg puskát.

Éljen Garibaldi“

Bécsben szorongva néztek a fejlődő események elé. Az olasz hadjárat még nem volt befejezve. A magyarországi forrongások mind akutabbá lettek.

Az előjelek már 1859-ben mutatkoztak.

Terhes Sámuel rimaszombati ref. lelkésznek 50 éves jubileumán lengett az első szabadult szellő. A nemzeti színnű zászló, a szónoklatok szabadabb szárnyalása lelkesedést keltett körünkben.

Kazinczy Ferenc születésének országszerte megtartott évszázados ünnepén nyilatkozott meg a hazafias gondolkodás, a nemzeti érzelem. Nálunk ugyan még egyszerűen ment végbe október 29-én, de Losoncra már (december 26) impozáns módon nyilatkozott. Itt nemcsak a férfiak, hanem a nők is magyar öltözetben jelentek meg a fényes ünnepen. A *Szózat* és *Hymnus* eléneklését a *Rákóczi-induló* zenéjét lelkesedve hallgattuk. Megjelentek a nemzeti ünnepen **Cebrián** és **Forgách** grófok is, mert érezték, hogy az idők immár megváltoztak.

Közbeszéd tárgya volt, hogy Bécsben készül valami, mert belátták, hogy a helyzet tarthatatlan.

Kiadták az *Októberi diplomát*, melyről meggyőződött mindenki, hogy az sem egyéb, mint abszolútizmus az alkotmányosság álarca alatt. Megnyíltak a megyeházák ajtai, de a nemzet most már nyíltan az 1848-iki törvényes állapotok visszaállítását követelte.

A magyar protestáns egyházak részére kibocsátott pápensok zavart idézett elő. A pánszlávok, egyáltalán a nemzetiségiek két kézzel kaptak utána. Az autonóm egyház visszautasította. Kik állást foglaltak a pápens ellen, kezdetben üldözöbe vették. **Mádayt** és **Zsedényit** a későbbi egyházkerületi gyűlés után elfogták. Igaz, protestáns magatartásáért aztán az egyházkerület élére állította.

Augusztus 1-jén ott voltam Miskolcon, midőn **Mádayt** szuperintendenssé, **Zsedényit** egyh. ker. felügyelővé avatták. Sosem felejttem el az impozáns, lélekemelő jelenetet.

Székács József, az aranyzavú főpap avatta. Részt vettek az ünnepen nemcsak a ref. testvérek, hanem a r. katolikusok is nagy számmal. A szellem, mely áthatotta a lelket, még tán soha nem nyilvánult ennyire közvetlenül, mint akkor. A testvéries szeretet, a lángoló lelkesedés lobogott minden szívben. Majd a fejér asztalnál, midőn az ősz **Pálóczy** elmondta a hazafiságtól égő politikai pohárköszöntőjét, a legnagyobb fokra hágott a társaság lelkes hangulata. Nyíltan beszélt itt mindenki, mi történik, s minek kell bekövetkezni.

Reménységünk hőmérője rohamosan emelkedett. Augusztus 20-án, **Szent István** napján Rimaszombat piacán először énekelték el a Szózatot.

Ipamnak november 11-én egyebek közt ezeket írtam:

„Fütyül a szél, az idő már őszre jár... A bukott rendszer varjai, hollói, szarkái ideiglenes fészüküket ide hagyogtják, átkozva a sorsot, mely őket civilizátori (!) szereplésükből, – meg a kövér falatoktól – megfosztja. Némelyek ugyan klimatizálódni óhajtanak, holott még nem régen azzal biztatták magukat, hogyha forradalom ütne ki, a parasztságot fogják az urak ellen föllázítani. Mi több, már zsinóros ruhát viselnek...” Virrad. Csakugyan derül az égbolt.

*

A nemzeti élet első hajnalán reményeink megvalósulását éreztük. A 11 éves nyomás alól fölszabadulását érezte a nemzet.

Ide jegyzem Naplóból azon mozgalmak leírását, melyeknek 1860. december havában tanúja és részben részese voltam.

Rimaszombat az év utolsó hónapjának elején szokatlanul megelevenedett. A nemzeti trikolor lengett majdnem minden házon.

December 9-én alig virradt meg, az utcákon hullámozott a nép. Rákóczi-induló kíséretében tűzték föl a nemzeti lobogót a középületekre. Vártuk **Andrássy Aladár** grófit, Gömör megye főispánját. Délután a céhek, a gimn. ifjúság s a nép sorfalat képzett.

Négy óra tájban a főispán fényes kísérettel megélvezve érkezett meg, s a részére a városházán berendezett termekbe szállt. A városi testületek tisztelgése után a cs. hatóságokat fogadta. Este a város fényesen lett kivilágítva, s bár szakadt az eső, ezernyi ember kísérte a fátylászmenetet, mely a főispán szállása elé vonult. **Csider Antal** a főispánt lelkes szavakkal üdvözölvén, az válaszában kiemelte, hogy amint 11 év előtt a harctéren szolgálta hazáját, úgy most a zöld asztalnál kívánja szolgálni. Föhangzott újra a Rákóczi-induló, s a nép örömrivalgása közt az égő fátylakat halomra hányták. A magasán lobogó máglya körül a nép a Szózatot énekelvén csendesen elszólt. A katonaság mindenütt fegyverben állt s őrizte a Sas épületét.

Másnap értekezletet tartottak a **Három rózsza** nagytermében. Itt a főispáni utasításokat félretévén, kimondták, hogy a megye kizárólag az 1848-as törvények alapján akar

szervezkedni. A megyei ösgyűlést december 19-ére tűzték ki, a főispáni biztosokat a megye régi városaiba kiküldték. A gyűlés befejezésével főispáni lakoma volt, mely lelkes hangulatban folyt le.

Az ösgyűlést megelőző napon a főispán fényes kísérettel és nagyszámú bandériumtól kísérve, élénk ováció közt érkezett meg.

Ismét ünnepelt a város. Az ösgyűlésre megjelent közönség fele részben sem fért el a Három Rózsa nagy termében, emiatt a gyűlés a ref. templomba lett áttéve. Előbb a múltkor kiküldött háromtagú bizottság által szerkesztett főispáni eskümintát olvasták föl, aztán küldöttség ment a főispánért.

Lelkes éljenzéssel fogadta a közönség a megjelent főispánt, aki – miután letette az esküt – rövid beszéddel foglalta el székét. Erre **Kubinyi Rudolf** az „aranyzajú Rudi“ a megye érzelmét remek beszédben tanácsolta, mondván: *„Te vagy az első, kinek a megyében 11 év óta szívünkben mondjuk: Isten hozott!”* stb. Az üdvözölt lelkes válasza után a gyűlés napirendre tért.

A régi megyei bizottság lemondását **Dapsy Vilmos** bejelentvén, következett a választás. Az alapelvek közé fölvették, hogy a bukott rendszer orgánumai kizárandók. Mikor aztán a főjegyző olvasta a névsort, az ilyenekre kiáltották: „meghalt“, s kitörültek.

A gyűlést a város által rendezett 400 terítékes díszebéd követte. Lelkes pohárköszöntőkben nem volt hiány.

A következő napon a megyei alkotmányos bizottság a Három Rózsa nagy termében a tisztújítást tartotta meg. A közbizalom alispánokul megválasztá az 1848-adikiakat, **Szentmiklóssy Antalt** és **Fáy Gusztávot**, főjegyzőül **Kubinyi Rudolfot**, főügyészl **Bodon Ábrahámot**. Főszolgabírák lettek: **Sziklay Ede**, **Latinák Rudolf**, **Szép-laky Lajos**, **Török Sándor**, **Dapsy Pál**, főorvosok: **Madarász V.** és **Paczek Mór**. Főmérnöki állásra „csőd“ hirdtetett. (*Pol. Ujd.* VII. 1. 19.)

Még harmadnapon is folytatták a szervezkedést.

Rimaszombat városa (1861. január 16.) szintén megválasztotta tisztikarát. Polgármester lett **Ecsegi József**, volt 1848-ban főkapitány, bíró **Samarjay József**, főkapitány **Szabó Lajos**. Választottak még 10 tanácsost és 50, később még 20 képviselőt.

A Gömör megyei 1848-as honvédség szervezkedett egyesületté. Amennyiben számosan segélyre szorultak, közadakozás formájához járultunk. A február 12-ei fényes bál jövedelme képezte egyik alapját annak a párezer forintnak, amelynek a kamataiból annyi szegény volt honvédet segíthettünk. A megyében élő honvédek összeírása és igazolása azonban csak 1868-ban történt, mikor a rimaszombati bizottságnak jegyzője voltam.

Az országgyűlés 1861. április 6-án megnyílt ugyan, de a politikai helyzet olyan súlyos nyomása alatt tanácskozott, hogy még **Deák Ferenc** remek javaslata mellett sem tudott a közérzet fölmelegedni.

Bécsben a *Reichseinheit** elvét tartották szem előtt s alig-alig volt reménylendő, hogy a nemzet akarata meg-

* Birodalmi egység

hallgatásra találjon. Az országgyűlés feliratát egyre visszautasítja a hatalom, s követeli, hogy az októberi diploma alapján a Reichsrat-i képviselőket válassza meg. Miután pedig az országnak sarkalatos törvények által biztosított alkotmányát sem megcsönkíteni, sem megváltoztatni ily módon nem szabad, nem marad más hátra, mint hogy az országgyűlés tanácskozásait befejezze. (augusztus 22.)

Ez idő alatt az abszolutizmus folytatta munkáját.

Országszerte brutális módon hajtják be törvénytelenül az adókat. Nemcsak hogy katonaság szállja meg az ily adót jogosan megtagadó polgárok házáat, hanem barbár eljárásával országszerte a legnagyobb fölháborodást idézik elő a végrehajtók. Nemcsak, mint Egerben, ahol erkölcsstenen jeleneteket idéztek elő, vagy – mint legtöbb helyütt – garázdálkodtak, törtek, zúztak, romboltak, mint Esztergomban, de sőt, (mint Fényes és Csanáros szatmár megyei községekben) több ízben a házakat is fölgyújtották.

Rimaszombatba az adó executió végett május 13-án érkezett két pénzügyi biztos 8 katona kíséretében. A városházán megjelenvén, követelték az adókönyveket, helységet stb.

A város képviselő-választmánya összeült és elhatározta, hogy ragaszkodván a törvényekhez s a megyének e tárgyában hozott végzéseivel, oly adónak behajtásához, mely az 1504. I. és 1715. VIII. tc. ellenére vetetett ki, segédkezet soha nem nyújt, s a tanács és a városi tisztviselőség minden tagját a célba vett törvénytelen adó behajtásánál a közreműködéstől eltiltja, értesítvén a város lakosságát, hogy erőszak ellenében hasonlót alkalmazni nem fog, de megvárja, hogy a békét nem fogja megzavarni, összeütközésre alkalmat adni nem fog. E határozat harmadnapra a megyei közgyűlés elé lett terjesztve. Ez a város eljárását helyeselte, sőt, hasonló értelmű végzéseket hozott. Nevezetesen: 1) Ki a törvénytelen adót önként lefizeti, vagy behajtása körül közreműködik, hazaárulással bélyegeztetik. 2) Az erőszakos behajtásnál lefoglalt javak elárverezése érvénytelenül nyilvánítatik. 3) Erőszakoskodás közben történhető bármilyen károkozásért a megye községe jóttal.

A cs. bizottság, miután a városházán egyik – erőszakkal lefoglalt – szobában három napig jól kipihente magát, fölvette a protokollt s távozott, mint „*re bene gesta*“.

Azonban május 25-én fele sem volt tréfa, mikor egy házhoz 3-6-osával szállásolják el a katonákat. E számot minden harmadnapon megkét-három-négyszerezetik. A városi és megyei tisztviselők főleg annyira vannak zaklatva, hogy némely családok kénytelenek voltak kiköltözni. Így Dapsy Vilmos is odahagyja házáat, és díszes szobáiban durva katonák nyújtózkodnak, bútorzatát azonban előre elvitette, nehogy az esztergomihoz hasonló vandalizmusnak essenek áldozatul. A város jegyzőjét a nála elszállásolt katonák elfogták, s vitték az őrházhoz, mert minden követelésüket nem teljesítette. Sokféle zaklatásnak voltunk kitéve. Ezért voltak aztán olyanok, hogy ezektől megmeneküljenek, akik az adót befizették. De megadták az árát, mert gúny és megvetés tárgyai lettek, s ablakaikat

beverték.

Azóta senki sem gondolt a befizetésre, hanem ki-ki túrt, szenvedett, sőt nehogy erőszakosságra vetemedjék a katonaság, lehetőleg jól tartják a kellemetlen vendégeket.

Még június 19-én érkezett egy ezrednyi vértés lovaság az executió erősítésére. Végre is megunta a polgárság a hosszú szorongatást, midőn a képviselőválasztmány föloldja azokat egyik végzésével, kik a terhet nem bírják tovább elviselni. És június 22-től rendre befizetik a törvénytelen adót.

Az országgyűlés föloldozása után a császár (november elején) **Pálffy Móric** grófit Magyarország helytartójává nevezi ki. A cs. kézirat azt írja, „*a helyhatóságok féltelensége és lázadással határos ellenszegülése, s a megyék hazafias magatartása, és mert tisztességes magyar ember ily regim alatt hivatalt nem vállal*“.

A megyebizottságok megszüntével a helytartóság kinevezte a megyebiztosokat. Ezek szedegették össze azokat, kiknek hazafisága nem tiltakozott az ellen, hogy a „Provisorium“ hivatalnokai legyenek.

Nagyot változott egy év alatt az ország állapota, mely reményeinket nagyon lehűtötte. Nem marad egyéb hátra, mint várakozni.

A döntő események nem vártak sokáig magukra.

Komoly hangok ugyan még 1862 nyarán emelkedtek a nemzet és a fejedelem közt létrehozandó kibékülés érdekében. De nem látszott meg, hogy Bécsben mást contempnáltak volna, mint a februári pápens alapján a magyaroknak föltétlen belépését a *Reichsrat*ba.* A provizorium azért tovább folytatta az abszolutizmus munkáját. A szabad szóért, mely a hatalmasoknak nem volt ínyére, csak úgy börtönözték a szólót, az író, mint akár az ötvenes években (**Sohr Frigyes** késmárki lyceumi igazgatót a **Zrínyi**-ünnepen mondott emlékbeszédéért a katonai térparancsnok maga elé idézte). A gyűlések megtartását sok helyen nem engedték meg, sőt a multságokat is megtiltották, vagy ellenőrizték. Merő önkény dúlt az országban.

Az egyházi téren a protestánsoknál a szervezkedés szépen megindult, csakhogy a pánszlávok, kik a szeptemberi pápens szerint rendezték egyházaikat, agitálásukkal sok bajt okoztak. Nyíltan izgattak az autonómia ellen.

A kishonti ev. esperesség gyűlésén is (1862. december 10.) megtagadták az egyházkerületi adót, és csak rendkívüli erőfeszítéssel sikerült, hogy az egyházmegye a helyzet ura maradjon. Lassú és nehéz munka volt az egyházat a rázkódtatásoktól megmenteni. Székács József egymaga is herculesi munkát végzett egyik kerületében. (Jelen voltam Losoncon a nógrádi esp. gyűlésen, hol ez a főpap valóságos apostolnak bizonyult, midőn a legkérelmezhetőbb (...) tilis pánszláv papok meghódoltak a szellemőriásnak.)

Míg aztán – kivált a felső megyékben – egy ideig szét húznak ezek a disszidensek, míg lassan a protestáns egyházak mind visszatérnek az egyetemes egyház kebelébe.

* Birodalmi tanács

Az általános elégedetlenség és a külviszonyok cselekvésre szorították a hatalmon levőket. A közvélemény fölzigott, hogy az országot ki „kell” békíteni. Csakhogy Bécsben még mindig makacsul ragaszkodnak a februári pátensthez, de az év végén már más hírokat kezdtek pengetni.

Ekkor (1864) tette meg magyarországi útját a császár, melyet előjelként tekintettek a közeledésre.

Az ország hangulatáról már két évvel ezelőtt szerzett magának Pálffy Mór helytartó tájékozást. (Ez útjában látogatta meg Rimaszombat városát és a gimnáziumot). Csak következményei lehettek ezután a kihallgatások, konferenciák, melyeknek tárgya a magyarkérdés volt. A konzervatívok megmozdultak.

Szcitovszky esztergomi prímás vezette ezt a küldöttséget (1865. június) a császár elé, mely az alkotmány teljes helyreállítását kérte. Válaszában a fejedelem egyebek közt kijelentette, hogy a magyar nemzetet minden tekintetben ki akarja elégíteni, s hogy mindnyájan egy reményteljes jövőnek nézhetünk elébe.

Még azon év őszén (nov. 19.) gyűlt egybe az erdélyi országgyűlés, mely kimondja a Magyarországgal való uniót.

A magyar országgyűlést december 10-ére hívja össze **Ferenc József**, s ott magyar beszéddel nyitja meg.

A képviselőház (1866) már fölratában fejt ki az alapelveket, melyek nyomán a magyar alkotmány Ausztria érdekeivel összeegyeztethető.

Ismét föllélegeztünk.

Ám a porosz-osztrák háború háttérbe szorította ügyünket. A könnigráztai vereséget (július 3.) a nemzet nem zsákmányolta ki, de bevárta az első lépések méltó folytatását. Az események siettették a kiegyezést.

Mondják, hogy **Erzsébet** császárnénak jelentékeny befolyása volt a magyar ügy irányításában.

Deák Ferenc kihallgatáson volt Bécsben. Beszélték, hogy mikor az udvari emberek az októberi diploma, majd a februári pátenst engedményeit [...], melyek alapján óhajtották a kérdést megoldani, Deák F. így válaszolt: „*Ha az ember kabátját hibásan gombolja be, újra kigombolja, hogy helyesen gombolhassa be.*” (Qui perdidit numerum, incipit iterum.)*

*

Az emigrációnak annyi csalódás után, mert sem az olasz viszonyok, sem a lengyel fölkelés (1863), sem a porosz-osztrák háború nem kedvezett, a további akcióról le kellett mondani.

Sokan hazajöttek.

Ide iktatom Naplóból (1867. február 18.) a következő sorokat:

„*Ma délben az a távirat érkezett a városházára: „Pest, fbr. 18. Leirat 1848-at visszaállítja. Andrássyt megbízta miniszterium alakítással, Pest készül fejedelmét fogadni. A ház küldöttsége mond köszönetet. Dapsy Vilmos.*”

„*A köszönet nyilvánítását jelezte csakhamar ez a sok*

* Aki elrontja az ütemet, újakezdi.

nemzetiszínű zászló, mely a köz- és magánépületeken lenggett. A főtér hullámozott a sokaságtól. Mindenki az alkotmányok történelmi korszakot képező helyreállításáról beszélt. De az öröm mindamelllett korlátolt mértékben nyilvánult. Volt az arcokon egy neme a bizalmatlanságnak, vagy a daenak. Nem csoda, sokat csalódtunk.”

„*Mindazáltal a délutáni órákon (VI. oszt.) tanítványaimnak nemzetünk nehéz küzdelmeiről, szenvedéseiről, reményeiről s a nap jelentőségéről beszéltem. Buzdítottam őket arra, hogy mindenek fölött s teljes odaadással szeresék a hazát, de ne csak szóval, hanem tettel úgy, hogy egykor mint munkabíró híven szolgálják s a végsőkig ragaszkodjanak meg nem csonkítható ősi alkotmányához. Azután szétozlottunk.*”

„*Este általános kivilágítás. A dalárda a főtéren elénekelte a Szózatot, meg a Himnuszt. Erre T. J. a tömeghez beszédet intézett. Azután minden elcsendesült.*”

Csakugyan Andrássy Gyula gróf – kit a zarnoki önkény *in effigie** fölakasztatott – a fejedelem megbízásából a felelős ministeriumot összeállította.

Az országgyűlés egybegyűlt. Deák Ferenc javaslatát az országgyűlés nagy többséggel elfogadta.

Az uralkodó maga nyújtja jobbját a nemzetnek, s a nemzet kibékül fejedelmével.

Létrejött tehát a kiegyezés. De Kossuth Lajos (1867. május 22.) nyílt levelet intéz Deák Ferenchez, melyben a kiegyezés ellen tiltakozik. Teljes függetlenséget és önállóságot követel Magyarország számára. Mindhiába! A dualizmust a nemzet elfogadta. Csak Kossuth maradt híve mindvégig a független Magyarország eszméjének s „élő tiltakozása” a kiegyezésnek.

Ferenc József fejére 1867. június 8-án tette a nemzet nevében a miniszterelnök Szent István koronáját.

A börtönök ajtai a politikai elítéltek előtt megnyíltak. A száműzöttek hazajöttek. Csak Kossuth marad önkéntes száműzetésben. Onnan kísérte figyelemmel hazája ügyeit s emelte szavát, ha kellett annak érdekében.

Tovább nem folytatom.

A történelem dolga az új alkotmányos élet leírása.

E korszak föladata a békés fejlődés csendes munkássága révén oda törekedni, hogy ha már egyáltalában nem szakíthattunk Ausztriával, hazánk – pótolva a mulasztottakat – a jólét, a kultúra azon magas fokára emelkedjék, hogy Európa nagy nemzeteivel elfogadhassa a szellemi versenyt.

Majd ha megszűnnek az őstusák, melyek a nemzet erejét annyira lekötik, hogy céltudatosan minden magyar zavartalanul teljesíthesse kötelességét, remélhetjük a haza fölvirágzását.

Áldott legyen azoknak emlékezete, kik az alkotmányos Magyarországot újjáteremtették! Az utódok örködjenek a nemzet szabadsága fölött, hogy csorbítatlanul adják át az örökséget századokról századokra.

„*Mert az szent harc volt, az örökké drága magyarnak*”
(Vörösmarty)

* jelképesen

Jegyzetek

Az orosz hadsereg, amely Magyarország leigázására jött, **Lüders** és **Grotelhjelm** vezetésével Erdélyben, **Paskievics** fővezérsége mellett pedig Magyarországon négy hadoszlopban (**Rüdiger**, **Hess**, **Czeodajeff** és **Sacken** alatt). Összesen 120.000 emberből állt, 100.000 még Galíciában és Moldvában maradt tartaléknak. Az osztrák haderő 90.000 ember (?) összpontosítva Magyaróvár körül.

Befejezés

Életem első feléből csak annyit írtam meg, amennyit részint emlékezetemből merítettem, részint amennyire terjedtek jegyzeteim.

Csak arra terjeszkedtem, ami közvetlenül tapasztalatom közelébe juthatott, tehát vagy magam részese voltam, vagy amiről biztos tudomást szereztem. Amint azt „*choses vues*“ névvel jelöli.

Egyszerűen írtam le a tényeket, mert nem a nyilvánosságnak szántam. Egyszerű házi köntösben megjelenő könyvemet – hiszem – meg fogják utódaim őrizni. Ezért nem vállalkoztam az anyag olyatén földolgozására, hogy egyszersmind stílárís tekintetben is irodalmi színvonalra

emelkedjék. Siettem vele, hogy mielőbb elkészüljön, mert nem tudni, lehet-e folytatása?

Ez a rapszodikus írásmód abban leli magyarázatát, hogy bizony a legnagyobb része a megrögzített gondolatoknak közvetlenül a papírosra történt áttétele. Sok aztán jutott eszembe, amit előbb kellett volna tennem.

Ha újra írhatnám, más alakot nyerne az egész, de így is jó lesz megemlékezni azoknak, kiket érdekelhet életem folyása.

Csak azt óhajtom, hogy tanulságot merítsenek életemből, s a többi családi reliquiákkal együtt *Emlékirataimat* is nemzedékről nemzedékre kegyelettel őrizzék meg.

Rimaszombat, 1899. december 10.

Fábry János s. k.

